

YÜZÜNCÜ YILINDA LOZAN ANTLAŞMASI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Rahmi DOĞANAY¹, Gül YILMAZ²

Geliş: 07.12.2022 / Kabul: 01.11.2023

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen diğer devletler gibi, Osmanlı Devleti de galip İtilaf Devletlerinin dayattıkları şartları kabul etmiş, önce Mondros Mütarekesi'ni, daha sonra da Sevr Antlaşması'nı kabul etmek zorunda kalmıştı. Türk milleti ise İtilaf Devletlerinin gerçek niyetini daha Mütareke döneminde anlamış, Mütareke'nin uygulanmasına ve işgallere karşı çıkmış, Osmanlı mirası hakkındaki taleplerini, Misakımilli metni ile ilan etmiştir. Millî Mücadele sürecinde, Osmanlı Devleti'ne barış antlaşması olarak dayatılan Sevr Antlaşması'nı da yok sayarak mücadeleye devam etmiştir.

Varlığını ve bağımsızlığını korumak için 4 yıl kadar sürdürdüğü Millî Mücadele sürecinde, sadece işgalcilere karşı değil, başta İstanbul hükümetleri olmak üzere içindeki saltanatçı-hilafetçi muhalifler çevrelerle de uğraşmak zorunda kalmıştır. Galip devletlere karşı mücadele etmenin başarı kazanmasını mümkün görmeyen bu çevreler, Anadolu'da verilen mücadeleye karşı işgalcilerin yanında saf da tutmuşlardı. Millî Mücadele'nin, saltanattan cumhuriyete, millî ve laik Türkiye'ye geçiş sürecini de kapsamış olması, bu muhalefette önemli bir etken olmuştur. Zor şartlar altında verilen varlık-yokluk mücadelesinin askeri safhası Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasıyla bitmişti. Hemen sonrasında, 1 Kasım 1922 tarihinde saltanata kaldıran TBMM Hükümeti, Türk milletinin temsili konusunda tek yetkili duruma gelmiştir.

Bu aşamada, barış görüşmeleri için toplanacak konferansta TBMM Hükümeti, Mondros Mütarekesi'ni ve Sevr Antlaşması'nı kabul eden taraf olarak değil, hukuku için verdiği yıllar süren mücadelenin galibi olarak, muhataplarıyla eşit şartlarda masaya oturmuştur. 24 Temmuz 1923 tarihinde antlaşma imzalanmıştır. Lozan Antlaşması, Türkiye'nin haklarını muhataplarına kabul ettirdiği gibi, Sevr Antlaşması'nı dayatanların yanında, Sevr şartlarını kabul etmekten başka yol olmadığına inanan zihniyeti de yenmiş ve tasfiye etmiştir. Misakımilli ile Sevr Antlaşması'nın çarpışması süreci olan Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanması, Sevr Antlaşması'nın yerine Lozan Antlaşması'nın ikame edilmesini sağlamıştır. Çalışmamızda, imzalanmasının Yüz yıl sonrasında Lozan Antlaşması'na bakacak, Cumhuriyet sürecinde ve güncelde, hakkında asılsız ve abartılı olarak gündeme getirilen iddialar ve tartışmalarla ilgili değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Lozan Antlaşması, İnönü, Sevr Antlaşması.

AN ASSESSMENT ON THE TREATY OF LAUSANNE IN ITS CENTURY ANNIVERSARY

Abstract

Like other states defeated in the First World War, the Ottoman Empire accepted the conditions imposed by the victorious Entente Powers, and had to accept first the Armistice of Mudros and then the Treaty of Sèvres. The Turkish nation, on the other hand, understood the true intention of the Entente Powers during the Armistice period, opposed the implementation of the Armistice and the occupations, and declared their demands on the Ottoman legacy with the Misakımilli text. During the National Struggle, he continued the struggle, ignoring the Treaty of Sèvres, which was imposed on the Ottoman Empire as a peace treaty.

During the National Struggle, which it continued for 4 years to protect its existence and independence, it had to deal not only with the invaders, but also with the sultanate-caliphate opposition circles, especially the Istanbul governments. These circles, who did not see it as possible for the struggle against the victorious states to be successful, took sides with the invaders against the struggle in Anatolia. The fact that the National Struggle also

¹ Prof. Dr. Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, rdoganay@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2138-0175.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, gylgy12312@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8004-6807.

covered the transition period from the sultanate to the republic, to a national and secular Turkey, was an important factor in this opposition. The military phase of the struggle for existence and non-existence under difficult conditions ended with the signing of the Mudanya Armistice. Immediately after, the TBMM Government, which abolished the sultanate on November 1, 1922, became the sole authority on the representation of the Turkish nation.

At this stage, in the conference to be convened for peace negotiations, the TBMM Government sat at the table on equal terms with its interlocutors, not as the party that accepted the Armistice of Mudros and the Treaty of Sèvres, but as the winner of the years-long struggle for its law. The treaty was signed on 24 July 1923. The Treaty of Lausanne, as a victory won against those who imposed the Treaty of Sèvres, as well as the circles that accepted these conditions, not only made Turkey accept its rights to its interlocutors, but also defeated and liquidated the mentality that believed that there was no other way but to accept the terms of Sèvres. The victory of the National Struggle, which was the process of collision between Misakımillî and the Treaty of Sèvres, enabled the Treaty of Lausanne to be substituted for the Treaty of Sèvres. In our study, we will look at the Treaty of Lausanne a hundred years after its signing, and evaluate the claims and debates that have been brought to the agenda in the Republican period and in the present, to extent that amounts to speculation.

Keywords: Treaty of Lausanne, İnönü, Treaty of Sèvres.

Giriş

Türk Millî Mücadelesinin askeri safhası Türk zaferi ile sonuçlanmış, itilaf Devletleri ile TBMM Hükümeti arasında, 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Mütarekesi imzalanmıştı. Mondros Mütarekesi'nin Türkiye'yi işgale açmasına karşın, 4 yıl sonra imzalanan bu ateşkes, işgalcilerin Türk topraklarındaki işgal bölgelerini boşaltmasının şartlarını belirlemişti. Barış antlaşması için görüşmeleri sürdüren taraflar, konferansın 13 Kasım 1922 tarihinde, tarafsız ülke olarak değerlendirilen İsviçre'nin Lozan kentinde toplanması konusunda uzlaşmışlar, TBMM Hükümeti, 27 Ekim 1922 tarihinde İtilaf Devletleri tarafından konferansa davet edilmişti.

TBMM Hükümeti, konferans için hazırlıklara başlamış, İtilaf Devletlerinin İstanbul yönetimini de konferansa dâhil etmek istemeleri üzerine, 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatı kaldırarak meseleyi kökten halletmişti. TBMM ve hükümetinin, artık Türk milleti adına söz sahibi olan meşru yönetim olmasının gölgelenmesine müsaade edilmemişti. Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi temsil edecek heyet belirlenmiş, İsmet Paşa (İnönü) dışişleri bakanlığı görevine getirilerek, heyet başkanı olarak görevlendirilmişti. İlgili çevrelerdeki beklenti, Başvekil Rauf Bey (Orbay), Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) ve Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili (sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı) Rıza Nur'un Lozan heyetini oluşturacağıydı. Ayrıca Rauf Bey, Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı. Mustafa Kemal Paşa, konferansta Türkiye'yi, Avrupalı büyük devletlerin temsilcileri karşısında, geçmişe dönük ilişkiler sebebiyle zayıflık göstermeyecek, onlarla kendisini denk görecektir bir kişinin temsil etmesini düşünüyordu (Cemil, 1933: 5). Mudanya Mütarekesi sırasında başarılı bir sınav veren İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın da tercih ettiği kişi olarak, heyet başkanlığına getirilmişti (Karacan, 1971: 50).

TBMM Hükümeti, Lozan Konferansı'nda kendisini temsil edecek heyeti, Hariciye Vekili İsmet Paşa (başkan) Trabzon Milletvekili Hasan Saka ile Sinop milletvekili Rıza Nur Beylerden oluşturmuştu. Heyete danışmanlık yapacak olan uzmanlar ise; Burdur milletvekili Profesör Veli (Saltık), Diyarbakır milletvekili Zülfü (Tigre), Adana milletvekili Zekai (Apaydın), Manisa milletvekili Celal (Bayar), Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri Münir (Erteğün), Bayındırlık Bakanlığı Müsteşarı Muhtar (Çilli), Maliye Denetim Kurulu Başkanı Şefik (Başman), Vakıflar Hukuk Müşaviri Seniyüddin (Başak), Denizci Yarbay Şevket (Doruker), Kurmay Yarbay Tevfik (Bıyıkoglu), Adalet Bakanlığı Müsteşarı Tahir (Taner), Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri Nusret (Metya), Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Müdürü Hikmet (Bayur), Profesör Zühtü (İnhan), Maliye Bakanlığı saymanlık Genel Müdür Fuat

(Ağralı), eski bakanlardan Mustafa Şeref (Özkan), Mülkiye Müfettişi Şükrü (Kaya), Kızılay İkinci Başkanı Hamit (Hasançan), eski Maliye Bakanlarından Cavit Bey, Mühendis Okulu Fransızca Öğretmeni Hayim (Naum), Adalet Bakanlığı Mezhep İşleri Müdürü Baha Beylerden oluşmuştu. Ayrıca heyet içinde basın danışmanları olarak, Ruşen Eşref (Ünaydın), Yahya Kemal (Beyatlı), Danışman ve Genel Sekreter olarak Reşit Saffet (Atabinen) ile tercüman olarak Robert Koleji İkinci Müdürü Hüseyin (Pektaş), sekreter olarak da Ali (Türkgeldi), Mehmet Ali (Nalin), Cevat (Açıkalın), Celal Hazım (Arar), Saffet (Şav), Süleyman Saip (Kıran), Dr. Nihat Reşat (Belger), Rıfat Bey yer almışlardı (Soysal, 1989: 71; Goloğlu, 1971: 5; Lozan, 1973: 17; Karagedikli, 2013: 25-26).

Heyette yer alan görevlilerin isimlerini detaylıca verdik ki, Lozan Antlaşması şartlarının belirlenmesinde, tek başına İsmet Paşa'nın keyfiyetinin belirleyici olmadığına anlaşılmasına yardımcı olması bakımından. Bu ifade ileride detaylandırılacaktır fakat Lozan üzerinden dayanaksız iddialar ile oluşturulan gündem ve tartışmaların, bilgi ve belgeye dayalı olmaktan öte mantıki yaklaşımdan da uzak siyasi ve duygusal tavırlar olduğuna işaret etmek istedik.

TBMM Hükümeti, heyete Lozan'da izleyeceği strateji hakkında bir yönerge de vermişti. Yönergenin temelini Misakımilli oluşturmuştu. Ermeni meselesi ve kapitülasyonların tartışılmasına bile izin verilmeyecek, gerekirse toplantı kesilecekti. Heyetin sık sık Ankara ile görüşmesi, gelişmeleri bildirmesi ve yeni taktikler alması talimatı da verilmişti (Milli Dış Politika, 1981: 445; Lozan, 1973: 21). Bu şartlarda, Lozan ile ilgili bütün olumsuzluklardan İsmet İnönü'nün sorumlu tutulması, keyfiyet ve hakkaniyet kavramlarını yeniden akıllara getirmektedir.

Konferansa katılan devletlerden İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya çağırıcı devletler durumunda yer almışlardır. Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri bir yanda, Türkiye de karşı taraf olmak üzere 5 devlet de çağırılan devletler durumundadırlar. Boğazlarla ilgili olarak Rusya, Boğazlar ve Trakya sınırı ile ilgili olarak da Bulgaristan çağırılmışlardır. Belçika ve Portekiz de bazı konulardaki görüşmelere katılmak üzere çağırılmışlardır.

İngiltere'nin konferanstaki temsilcisi, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'dur ve ikinci yetkili Sir Harace G. Montagu Rumbold olup, geniş bir teknokrat ve diplomat grubuyla gelmişlerdir.

Fransa, Lozan'a temsilci olarak Roma Büyükelçisi Barriere, Büyükelçi Bompard ve General Pelle'yi görevlendirmiştir.

İtalyan heyetinin başında Mussolini Lozan'a gelmiş, görüntü verdikten kısa sür sonra Lozan'dan ayrılmış (Apaydın, 2018: 154) ve İtalya'yı Garoni ile Atina Büyükelçisi Montagna temsil etmiştir.

Konferansa Avrupalılara göre daha az ilgi gösteren Japonya'nın temsilcileri ise Londra Büyükelçisi Baron Hayashi ve M. Otychiai'dir. Yunanistan eski Başbakan Venizelos ve Londra Büyükelçisi Caclamano, Romanya Dışişleri Bakanı Duca, Diamandy ve Contzesko, Sırp-Hırvat Sloven Devleti Paris Elçisi Spalaikovitch, Sofya Elçisi Rakitch, Bern Elçisi Yovanovitch ile konferansta temsil edilmişlerdir. Belçika'yı, Bern Elçisi Peltzer, Portekiz'i de Bern Elçisi Ferreira temsil etmiştir.

Konferansta bütün faaliyetlere katılan, görüş belirten ancak oy kullanmadığı gibi antlaşmaya ve herhangi bir ekine imza atmayan Amerika Birleşik Devletleri temsilcileri ise Roma Büyükelçisi Child, Amiral Bristol ve Bern Büyükelçisi Grew'dir. Bu durumda Amerika Birleşik Devletleri etkin gözlemci olarak tanımlanmıştır.

Boğazlar ve Trakya sınırı konularıyla ilgili olarak konferansa çağırılan Bulgaristan, Dışişleri Bakanı Stambolisky ile Londra Elçisi Stanciof ve Belgrad Elçisi Todorof'u temsilci olarak göndermişti. Sadece Boğazlar konusuyla ilişkili olarak konferansa katılan Sovyet Rusya'yı ise Dışişleri Komiseri Çiçerin

başkanlığında, Rakovski, Molivani ve Vorovski heyeti temsil etmiştir (Karacan, 1971: 107-108 ve Soysal, 1989: 70-71).

Konferansı, Türk ve yabancı pek çok basın organı ve muhabir izlemiştir. London Times, Echo de Paris, Le Matin, Le Temps, New York Times, Jurnal de Jeneve ve Echo National gibi Avrupa ve Amerikan basın organı Konferans izlenimlerini kamuoyuna aktarmışlardır. Türk basını ise Vakit'ten Ahmet Şükrü (Esmer), İkdam'dan Ahmet Cevdet ve Tanin'den Hüseyin Cahit (Yalçın) tarafından temsil edilmiştir (Şimşir, 2012: 149-150).

13 Kasım'da toplanması planlanan Konferans için Türk heyeti 5 Kasım 1922 tarihinde Ankara'dan hareket etmiş, 11 Kasım'da Lozan'a ulaşmıştır. Ne var ki, Türk heyetine toplantının 20 Kasım'da başlayacağı bilgisi verilmiş, İsmet Paşa durumu protesto etmiştir (Karacan, 1971: 79). Bu gecikme/geciktirme, İtilaf üyelerinin kendi aralarında bir görüş birliği sağladıktan sonra konferansı başlatmak istediklerine yorumlanmıştı. Curzon'un, Müttefikler arasında bir anlaşmaya varılmadan konferansa gitmenin anlamsız olduğunu düşündüğü de dillendirilmişti (Sonyel, 1998: 36). Fransa'nın daveti üzerine Fransa'ya geçen heyet, 20 Kasım'a kadar orada kalmış ve Fransız yetkililerle bazı görüşmeler (Karacan, 1971: 89) yapmıştır.

1-Konferansın Toplanması ve Çalışmaları

Lozan Konferansı, 20 Kasım 1922 tarihinde, saat 15.30 da, İsviçre Devlet Başkanı Mr. Haab'ın konuşmasıyla açılmıştır. Haab, delegasyonlara hoş geldiniz mahiyetinde yaptığı konuşmasında, savaşların yıkıcılığından bahsetmiş, insanlığın huzuru için barışın sağlanabileceği konusunda iyi niyetlerini belirtmiştir. Lord Curzon ve İsmet Paşa da birer konuşma yaparak, İsviçre'ye ev sahipliği için teşekkür etmişlerdir. Lord Curzon ile İsmet Paşa'nın konuşmaları izleyicilere, konferans sürecinde bu ikili arasında ciddi çatışmalar ve tartışmaların yaşanacağını da ipuçlarını vermiştir. Nitekim Curzon, aynı gün İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı telde (Öke, 1984: 320), Türk delegasyonunun ilerde büyük problemler çıkaracağını belli olduğunu bildirmiştir.

Curzon, konuşmasının ilk cümlesinde, o gün orada toplanma sebeplerini, “4 yıl önceki kıyııcı ve yıkıcı savaşın anılarını unutarak barış yapmak” ifadesini kullanmıştı. Bu toplantıyı da 4 yıldır sürdürdükleri konferansların sonuncusu olduğunu (olmasını temenni ettiğini) söylemişti. Curzon, İsviçre ve konferans merkezinin olumlu şartlarından bahsetmiş, bu güzel ortamda “geçirecekleri iki üç haftada”, tarafların uyum ve uzlaşma sağlayabileceğini de söylemişti (Meray, 2001a: 3). Bu ifade, konferansın birkaç haftada sonuçlanacağı beklentisini göstermekle birlikte konferans 3 aya yakın bir kesintiyle birlikte 8 ay sürmüştür (Lozan, 2001: 3). Curzon'un yaklaşımı, konferansta, 30 Ekim 1918 tarihi şartlarını esas alan, Türk Millî Mücadelesini ve zaferini yok sayan bir tavrın ifadesiydi. Nitekim görüşmeler boyunca Curzon sık sık Mondros'a atıf yapmıştı.

İsmet Paşa ise kendi ifadesiyle, “emrivaki” söz alarak yaptığı (Meray, 2001a: X; Karacan, 1971: 105) konuşmasında; ülkesinin Mondros Mütarekesi şartlarına bile saygı gösterilmeden işgal edildiğini, bütün barışçıl çabalarının sonuçsuz kaldığını, başka çare kalmadığı için Türk milletinin varlığını, kaynaklarını, bağımsızlığını korumak için girdiği mücadeleyi kazanarak buraya geldiğini ve bu durumdan ödün vermeyeceğini (Meray, 2001a: 4; Gönlübol ve Sar, 1997: 45) söylemiştir. Tarafların eşitliği konusunu da oldukça önemseyen İsmet Paşa, Türk heyetinin oturma yeri ile ilgili düzenlemeye de itiraz ederek, Türk heyetinin büyük devletlerin arasında oturmasını sağlamıştır (Tunç, 2023: 231). Türk milletinin 4 yıldır verdiği mücadele ve ödediği bedelin yok sayılmasına müsaade edilemezdi. Edilmeyecekti. İsmet Paşa, Mondros'a sıklıkla atıf yapan Curzon'a, kendisinin Mondros'tan değil, Mudanya'dan geldiği (Şentürk, 2018: 50) cevabını vermiştir.

Bu konuşmalar sonrasında, 21 Kasım günü saat 11. 00 de Ouchy Şatosu'nda toplanmak üzere oturum kapanmış, 21 Kasım günü de kararlaştırıldığı üzere, 11.00' de Lord Curzon'un geçici başkanlığında ve ilgili tarafların katılımıyla çalışmalara başlamıştır. Bu oturumda, konferansın çalışma sistemi, bazı kurulların ve komisyonların oluşturulması, konferans tüzüğü oluşturulması, konferansın isminin belirlenmesi (Meray, 2001a: 5-18) gibi konularda kararlar alınmıştır.

Fransız diplomat Massigli, Curzon'un teklifi ile konferansın genel sekreterliğine seçilmiş, sekreteryaya Türk heyetinden Reşit Saffet (Atabinen) Bey de dâhil edilmişti. Konferansın adı, "Yakındoğu İşlerine İlişkin Lozan Konferansı" olarak adlandırılmıştı (Meray, 2001a: 7-8). Konferansta İngilizce, Fransızca ve İtalyanca resmi konferans dili olmakla birlikte tutanaklar, belgeler, mektuplar ve ekler Fransızca yazılmıştır. Antlaşmanın orijinal metni de tek nüsha, Fransızca olarak düzenlenmiştir. Temsilcilerin çoğunluğu Fransızca bildiği için böyle bir tercih yapılmıştır.

Konferansın çalışma konuları üç ana başlık altında toplanmış, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri başkanlığında üç komisyon oluşturulmuştu. Birinci Komisyon, İngiliz Lord Curzon'un başkanlığında, "Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu; Boğazlar rejimi" şeklinde adlandırılmıştı. İkinci Komisyon, "Türkiye'de Yabancılar ve Azınlıklar Rejimi Komisyonu" idi ve başkanlığını İtalyan Garroni üstlenmişti. Maliye ve İktisat Sorunları Komisyonu; limanlar, demiryolları, sağlık sorunları" olarak adlandırılan Üçüncü Komisyonun başkanlığını da Fransız Barriere üstlenmişti (Meray, 2001a: 13; Soysal, 1989: 71). İsmet Paşa, Komisyonlarda dönüşümlü başkanlık meselesini gündeme getirmiş, Komisyonların alt komisyonlarında tarafların üye bulundurabileceği savunulmuş, başkanlık konusu es geçilmiştir.

22 Kasım gününden itibaren Türkiye'nin Trakya sınırı ve adalar meselesi görüşülmeye başlanmıştır. Türkiye'nin görüşlerini açıklamak üzere söz verilen İsmet Paşa, Türkçe konuşmuş, Nihat Reşat Bey tercümanlık yapmıştı. Doğu Trakya sınırını Edirne ve Karaağaç'ı kapsayacak şekilde çizmiş, 1913 sınırını talep etmişti. Batı Trakya için de halk oylaması önerisini getirmişti. Karaağaç ve Batı Trakya konularında, karşı tarafların olumsuz görüşleri ve itirazları olmuştu (Karacan, 1971: 114-115; Meray, 2001a: 20-21).

Konferansın ilk haftası, tarafların birbirini yoklaması şeklinde geçmişti. Heyetler, birbirlerinin taleplerini ve niyetlerini ön görmeye ve ona göre strateji oluşturmaya çalışmışlardı. Türk heyeti, ilk bakışta, İngiltere'nin özellikle boğazlar ve sınırlar konusunu, Fransa'nın dış borçlar, kapitülasyonlar konularını, İtalyanların ise ticaret ile ilgili konuları önemsediklerini ve ilgili konularda ön almaya çabaladıklarını görmüştü (Karacan, 1971: 1546). Konferans sürecinde bu dengelerle oynamaya da çalışmıştı.

İtilaf Devletlerinin genel yaklaşımı, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni yenmiş taraflar olarak, Sevr Antlaşması esaslarını temel alan, bu antlaşma üzerinde yapılan değişiklikleri fedakârlık sayan bir tavır içinde olmuşlardı. Türk Millî Mücadelesini, kendileriyle hiç de ilişkisi olmayan, Türkler ile Yunanlıların savaşı mertebesine çekmeye çalışmaktaydılar. Türkiye'yi kendilerine yenilmiş, Yunanistan'ı yenmiş bir devlet saymak ve işleri buna göre düzenlemek (Cemil, 1933: 558) istemekteydiler. Dolayısıyla, eski düzeni devam ettirmenin yeni yollarını aramışlar, Sevr Antlaşması şartlarını temel almak istemişler, Türk isteklerini kabul etmekte zorlanmışlardır.

Türkiye'nin tutumu daha açık ve kesindi. Türkiye, bağımsızlığı için uzun yıllar zor şartlarda savaşmış ve kazanmıştı. Her medeni millet gibi kayıtsız ve şartsız bağımsızlığının tanınmasını istiyordu. Bunu bütün devletler kabul etmeliydi. Sömürgeci devletlerin keyfiyetine dayanan değil, uluslararası hukuk sistemine dayanan yeni bir barış düzeni kurulmalıydı (Cemil, 1933: 557).

Konferansın ilk bölümünde (21 Kasım 1922-4 Şubat 1923) daha çok İngiltere ile anlaşmazlık konularının çözümü ile uğraşılıyordu. Fransa ve İtalya ile Millî Mücadele yıllarında yapılan anlaşmalar ve uzlaşmalar mevcuttu. Diğer taraftan İngiliz donanması hala İstanbul'daydı ve Musul bölgesinde de bir miktar işgalci İngiliz askeri kuvveti bulunmaktaydı. İngiltere ile ilişkili meseleler ya kısmen çözüme kavuşturulmuş ya da çözüm yoluna girilmişti. Fransızları daha çok ilgilendiren mali ve iktisadi meseleler halledilememişti. İtalya, On iki Ada'yı almakla tatmin olmuş (Gönlübol ve Sar, 1997: 46) görünüyordu.

İsmet Paşa, Sovyet Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri'ni Avrupalı ülkelere karşı dengelere dâhil etmiş, konferans sürecinde ilgili devletlerin heyetleri ile kurulan iyi ilişkilerden kısmi de olsa olumlu sonuçlar alınmıştır. Müttefiklere karşı, Boğazlar konusunda Rus heyetiyle kurduğu denge Avrupalıları tedirgin ederken, Türk heyeti İngiliz tezini kısmi olarak kabul etmiş, Boğazlar rejimi üzerinden Türkiye üzerine düşebilecek Rus gölgesi de bertaraf edilmiştir (Davison, 1953: 58) kapitülasyonlar konusunda da Amerikan heyetiyle güçlü görüntüler verilmiş, Türkiye'nin çaresiz, Müttefiklerin de tek seçenek olmadıkları mesajı iletilmiştir.

1923 yılı Ocak sonlarına kadar süren çetin görüşmeler sırasında tahmin edildiği gibi Curzon ile İsmet Paşa sık sık karşı karşıya gelmişlerdi. Bu nokta da restleşen Curzon ile İsmet Paşa olmuştu. İsmet Paşa, Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlık haklarını kısıtlayan aşırı isteklerden şikâyet ederken Curzon, İsmet Paşa'yı barışa sırt çevirmekle suçlamış ve bu durumun Türkiye'yi sıkıntıya sokacağı tehdidinde bulunmuştu. Görüşmelerde pek çok konuda uzlaşma da sağlanabilmişti. 31 Ocak günü, İtilaf temsilcisi devletler, İsmet Paşa'ya, barışın esasları üzerine bir tasarı sunmuşlar (Meray, 2001b: 53-103), Türk heyetinden bu tasarımı imzalamasını istemişlerdi. İsmet Paşa, bir haftalık bir süre istemiş, Curzon ise, kendisinin acil olarak ülkesine dönmek zorunda olduğunu söylemiş, tasarının 4 Şubat'a kadar imzalanmaması durumunda konferansı terk edeceğini, sorumluluğun Türk tarafına ait olacağını belirtmişti (Meray, 2001b: 33-51; Öke, 1984: 484-486). Türk heyeti, tasarıya 26 noktadan itiraz etmiş, 4 Şubat günü, karşı tasarısını vermişti.

Tasarıda yer alan bazı konuların çözümünü kabul eden Türk heyeti, bazı konuları da reddetmiştir. Tasarıda Türk heyetinin de mutabık olduğu konular; Trakya sınırı, adalar meselesi, esirlerin mübadelesi ve ayrıca nüfus mübadelesi konularıydı. Bu bölümde, Türk-Yunan anlaşmazlık konusu, tazminat meselesi olmuştur. Müttefiklerden Fransa ile sınır meselesi, 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması ile çözülmüştü. Lozan'da bu hükümler teyit edilmiştir. Oniki Ada İtalya'ya verilmiştir. Boğazlar konusunda anlaşma sağlanmıştır. Özellikle Gelibolu olmak üzere Müttefik mezarlıkları konusunda anlaşılmalıdır. Anlaşılmayan konular ise, borçlar, kapitülasyonlar, Türkiye-İrak sınırı (Musul), İstanbul ve Boğazların boşaltılması ve bazı adli konular (Gönlübol ve Sar, 1997: 47-48; Meray, 2001e: 8-12) olmuştur. Maliye Sorunları Alt Komisyonu, yoğun çalışmalarına karşın, uzlaşma konusunda ilerleme kaydedememiş, konferansın kesintiye uğramasının da önde gelen sebebi olmuştur (Meray, 2001d: 162-383). Özellikle paydaşları oldukça kalabalık olan kapitülasyonlar meselesinde Türkiye ne kadar tek başınaysa, o kadar da kararlı bir tutum içinde olmuştu. Adli ve hukuki kapitülasyon garantisi olmadan Türkiye'de yabancıların yaşayamayacağına hükmeden Müttefikler ise, kapitülasyonların başkaca bir isim ve şekil altında devam etmesini istemişlerdi (Karacan 1971: 230; Meray, 2001c: 3-146). İsmet Paşa, kendilerine verilen tasarıya bakarak, o zamana kadar yapılan görüşmelerin, uzun süren tartışmaların bir tiyatro olduğuna hükmetmişti (Karacan, 1971: 273). Çünkü görüşmelerle Müttefik tasarısı arasında fazla bir benzerlik yoktu.

4 Şubat'a kadar Lozan'da bulunan bazı delegeler İsmet Paşa'yı ikna etmeye çalışarak, konferansın dağılmasını önlemeye çalışmışlardı. İsmet Paşa, Türk heyetinin karşı tasarısı üzerinde ısrar etmiş (Meray, 2001e: 5-18, Karacan, 1971: 288), uzlaşılan konularla ilgili imzaların atılmasını, uzlaşılmayanlar üzerinde görüşmelere devam edilmesini önermişse de Curzon, "ya hep ya hiç"

görüşünde ısrar etmiş, daha fazla görüşme için vaktinin olmadığını ifade ederek, 4 Şubat günü Lozan'dan ayrılmıştır. Curzon'un arkasından Fransız heyeti de Lozan'dan ayrılmış olmasına rağmen, Konferans Genel Sekreteri Massigli, İsmet Paşa'dan Türk heyetinin Lozan'da beklemesini istemiş, İsmet Paşa bu teklifi kabul etmemiş (Karacan, 1971: 296), heyetten bir kişiyi Lozan'da bırakarak, 7 Şubat'ta Lozan'dan ayrılmışlardı.

Fransız heyeti Curzon'a uyararak konferansı terk ederken, Curzon, 5 Şubat günü Paris'ten hükümetine gönderdiği telgrafta, anlaşmazlık konularının Fransa'yı ilgilendirdiğinden bahsetmişti. Görüşmelerin son safhasında Türklerin antlaşmayı imzalamayı kabul etmediklerini belirtmiş, kesintinin İngiliz çıkarlarını ilgilendiren ve kendisinin başkanlık ettiği konulardan değil, mali ve adli meselelerden kaynaklandığını belirtmişti (Öke, 1984: 504-507). Curzon bu tavrıyla, kendileri açısından pek bir olumsuzluk kalmadığını, anlaşmazlıkların daha çok Fransa ve İtalya'yı ilgilendirdiğine atıf yapmakta, kendi işini layığıyla yaptığını ima etmekteydi.

Türk heyeti Ankara'ya döndükten sonra, TBMM'de Lozan Konferansı hakkında gizli oturumlar yapılmış, İsmet Paşa sert eleştiriler almış, antlaşmayı imzalamamış olmasına rağmen tavizkar davranmakla suçlanmıştı. 27 Şubat-6 Mart günleri arasında yapılan görüşmelerde, teklif edilen taslağın kabul edilemez olduğu, ancak görüşmelere devam edilmesi gerektiği görüşü benimsenmişti (Öke, 1984: 543). Tartışmaların Musul meselesine odaklandığı oturumlarda, pek çok milletvekili söz almış, Musul konusunda taviz verilmemesini, gerekirse savaşılmasını istemişler, Mustafa Kemal Paşa'yı yeniden ordunun başına geçmeye davet edenler olmuştu (Öke, 1987: 108-111; TBMM GZC, 1985: 1292-1318). Mustafa Kemal Paşa, yaptığı konuşmada, milletvekillerini sükûnete çağırarak, mevcut durumda bir savaşın bütün muhalifleri karşı cephede yer almaya iteceğini, gün itibarıyla durumu kabullenmenin gerçekçi bir siyaset olduğunu ama gelişen şartlar savaş gerektirirse o zaman savaşılacağını ve mesele savaş yoluyla çözülecekse bunun için daha uygun şartların beklenmesini vurgulamıştı. Hükümet Başkanı Rauf Bey (Orbay) de bu yaklaşımı makul bulan (TBMM GZC, 1985: 1315) bir konuşma yapmıştı. Bu tartışma ve konuşmalardan sonra TBMM, 6 Mart 1923 tarihinde, (TBMM GZC, 1985: 1318) görüşmelerin yeniden başlaması için teklif sunmayı kabul etmişti. 7 Mart günü de Rumbold, TBMM'nin antlaşmayı bu şekilde kabul edemeyeceğini fakat görüşmelerin devamında kararlı olduğunu (Öke, 1984: 579), İstanbul'dan Londra'ya bildirmişti.

Gelişmeler üzerine Türkiye ve İngiltere taraflarında özellikle Musul bölgesinde askeri hareketlenmeler olmuş, bu hazırlıklar yeni bir savaşın başlayacağına yorulmuştu (Öke, 1987: 112). Konferansın kesinti döneminde, Türkiye İzmir İktisat Kongresi'ni toplamış (17 Şubat-4 Mart), Misak-ı İktisadi bildirisini yayınlamıştı. Hükümet, 1 Nisan 1923 tarihinde, 2 ay içinde genel seçimlerin yapılması kararını vermişti. Seçim kararı Rumbold tarafından, konferansta İsmet Paşa'nın elini güçlendirecek ve Lozan Antlaşması'nın TBMM'de onaylanmasını kolaylaştıracak bir manevra olarak değerlendirilmişti (Sonyel, 1991: 340). Yine bu dönemde, konferansın yeniden toplanmasından kısa süre önce, 10 Nisan 1923 tarihinde, TBMM Hükümeti, Amerikalı Chester Grubu ile bazı imtiyazları kapsayan bir anlaşma yapmıştı. Doğu ve Güneydoğu illeri ile Musul'u kapsayan anlaşma; bölgedeki petrol ve madenlerin işletilmesi, demiryolları ve limanlar yapılması ile ilgili imtiyazları kapsamaktaydı (Doğanay ve Açıkse, 2010: 137; Sonyel, 1991: 340). Bir taraftan Türkiye'nin tam bağımsızlık konusundaki kararlılığı vurgulanırken diğer yandan Amerika Birleşik Devletleri, Avrupalılara karşı oyuna sokulmaya çalışılmıştı. Osmanlı döneminden akseden imtiyazlar meselesinin, Fransa ile Amerika Birleşik Devletleri'ni karşı karşıya getireceği beklenmişti (Armaoğlu, 1991: 527). Nitekim Amerika Birleşik Devletleri temsilcisi Joseph Grew, Konferansın ikinci bölümünde daha aktif olacaklarına dair ifadelerde bulunmuştu (Karacan, 1971: 330).

Konferansın kesildiği günden itibaren, Müttefikler de kendi aralarında ve Türkiye ile irtibatı kesmemişlerdi. Konferansın yeniden toplanmasını ve barış antlaşmasının imzalanmasını sağlamaya

yönelik yazışmalar, askeri ve diplomatik konularda jestler ve iyi niyet göstergesi adımlar atılmıştı. Müttefikler kendi aralarında görüşmeler de yapmışlardı. İzmir limanındaki Müttefik gemilerinin azaltılması ve Türkiye'nin tavrına göre tamamen çekilmeleri konusu dillendirilmiş, Türk yetkililere duyurulmuştu (Öke, 1984: 514-518). Amerika Birleşik Devletleri'nin arabuluculuk teklifine İngiltere'nin 9 Şubat'taki cevabı; Amerika'nın Türklerle ikili bir antlaşma imzalamaktan kaçınarak kendilerine yardımcı olabileceği, aksi takdirde hiçbir yardımının olamayacağı (Öke, 1984: 521) şeklinde olmuştu. Konferansın dağılmasından sonra Şubat, Mart ve Nisan ayı boyunca aralıksız süren diplomatik görüşmeler ve temaslar sonucunda (Öke, 1984: 508-686), taraflar konferans için yeniden toplanma konusunda anlaşabilmişlerdi.

2-Konferansın İkinci Dönem Çalışmaları

Müzakerelere devam etme kararı alan TBMM, İsmet Paşa başkanlığındaki heyetin görevi sürdürmesini de kararlaştırmıştı (Karacan, 1971: 315). Bu durumda hükümet, Müttefiklerin antlaşma projesine cevap verme kararı almış, hazırladığı 8 Mart 1923 tarihli cevabi nota ve antlaşma projesi, hükümetlerine ulaştırılmak üzere İngiltere, Fransa ve İtalya'nın İstanbul'daki temsilcilerine verilmişti. 100 sayfadan oluşan antlaşma projesine, Türkiye'nin barışa ulaşmak için yaptığı fedakârlıkları anlatan 15 sayfalık nota da eklenmişti. Türkiye'nin karşı teklifinde, bir tarafta konferansın ilk bölümünde üzerinde anlaşma sağlanan ve yeniden görüşülmesine gerek görülmeyen konular yazılmış, diğer tarafta da ilerleme sağlanamamış olan konulardaki görüş ve teklifleri yer almıştı (Meray, 2001e: 21-62; İnönü, 1996: 154-155). Müttefikler de barış istiyorlarsa, herhangi bir şehirde, mümkünse İstanbul'da toplanacak bir konferansta Türk heyetinin hazır bulunacağı notu da bildirilmişti. Müttefikler ise Konferansın Lozan'da toplanmasında ısrarcı olmuşlardı (Gönlübol ve Sar, 1997: 49).

Türkiye'nin notasını ve projesini alan Müttefikler, kendi aralarında Londra'da görüştükten sonra, 28 Mart'ta Türkiye'ye cevaplarını vermişler, ayrıca 23 Nisan 1923 tarihinde, Lozan'da toplanma teklifinde bulunmuşlardı (Meray, 2001e: 63-65). Tarafların mutabık kalması üzerine İsmet Paşa ve heyeti, 18 Nisan 1923 tarihinde İstanbul'dan hareket ederek, 21 Nisan'da Lozan'a ulaşmıştı. Konferansın bu bölümüne İngiltere Curzon'un yerine Horace Rumbold'u, Fransa Barrere'in yerine General Pelle'yi, İtalya Garroni'nin yerine Montagna'yı görevlendirmişti. Bu durum Türk tarafında Müttefiklerin barış yapma konusunda daha kararlı olduklarına yorumlarken, Müttefik tarafında da Türkiye'nin barıştan başka seçeneği olmadığı için konferansa yeniden toplanma çağrısı yaptığı yorumları yapılmıştı. Hâlbuki ki Türk askeri durumu konferansın başladığı döneme göre daha iyi bir duruma getirilmişti. Konferansın birinci döneminde Türk-İngiliz meseleleri büyük ölçüde çözüm yoluna girmiş olduğundan, İngiltere Fransa için savaşı göze almazdı. Fransa da bu durumun farkındaydı. Fransa'nın yanına çekmek istediği İtalya Meis adası, Yunanistan ise tazminat meselesi ile meşguldüler. Her birisi kendi başının çaresine bakmak durumunda olduğunu fark etmişti. Bu durumda, Türkiye ile uzlaşmak için daha uyumlu davranacakları Türk tarafının beklentisi olmuştu (Karacan, 1971: 323, 382).

23 Nisan 1923 tarihinde yeniden toplanan Lozan Konferansı'nın ikinci kısmı, 3 ay kadar sürmüştür. 23 Nisan günü öğleden sonra yapılan yarı resmi oturumda, konferansın çalışma programı hazırlanmıştır. Türk karşı tekliflerini incelemek üzere üç komite oluşturulmuştur. Komitelerin başına yine İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri getirilmiştir. Sınır, askerlik, Boğazlar konularıyla ilgili çalışacak olan (Birinci Komite) komiteye, Curzon'un yerine gelen İngiliz Sir H. Rumbold, maliye ve iktisat sorunları; limanlar, demiryolları ile ilgili ikinci komisyona Fransız Pelle, Türkiye'deki yabancılar ve azınlıklar rejimi ile ilgilenecek üçüncü komitenin başkanlığına da İtalyan Montagna getirilmişti (Meray, 2001f: 1-2).

Bu dönem toplantılarında, daha yoğun olarak, birinci dönemde halledilemeyen meseleler üzerinde çalışılmıştır. Bu dönemin en çetin konularının başında da kapitülasyonlar meselesi yer almıştır.

Müttefikler, kapitülasyonları değişik isim ve şekillerde sürdürmeye, yeniden kurmaya çalışırken, İsmet Paşa Türk tezini ısrarla savunmuş ve sonunda kapitülasyon hakları tamamen kaldırılmıştır (Meray, 2001f: 27-29). Adli usul meselesinde taraflar karşılıklı tavizlerle anlaşmışlardır. Fransa bu haliyle bile konuyu borçlar ve faizler meselesiyle ilişkilendirerek, çözülemeyen borç ve faiz (kupon) meselesinde tek başına kalmak istememişti (Tuğluoğlu, 2013: 312). Osmanlı döneminde elde ettikleri kabotaj hakkını devam ettirmek isteyen Müttefikler, bu konuda da kabotaj hakkının sadece Türk vatandaşlarına tanınmasını (Meray, 2001g: 217,224) kabul etmişlerdir.

Lozan'da ikinci dönemin tartışma konularından birisi de tazminat meselesi olmuştur. Venizelos'un çabaları ile konu gündemin ilk sıralarına taşınmıştır. Venizelos, tazminat (tamirat) konusu halledilmeden Türkiye ile Müttefiklerin anlaşması durumunda, Yunanistan'ın Müttefiklerce yalnız bırakılacağı korkusunu yaşamaktadır. Müttefikler bu konuyu Türkiye-Yunanistan çizgisine getirmeyi başararak işgallerinden doğacak yükümlülüklerden kurtulmuşlar, para ödemediği meseleyi bir an önce çözmeye çalışan Venizelos da, tamirat konusunu kapatmak için Karaağaç'ı Türkiye'ye bırakmayı öneren Müttefiklerin teklifini kabul etmişti. Türkiye de Yunanistan'ı tazminata mahkûm ettirerek haksız işgalciliğini tescil ettirmişti. Yunanistan'ın bir ödemede bulunamayacak durumda olmasından dolayı, Karaağaç'ı Türkiye'ye bırakması yoluyla iki taraf arasında ödeme sağlanmıştı. Savaş sırasında ele geçirdikleri Türk gemilerini de iade edecekleri sözü verilmişti (Karacan, 1971: 470; Meray, 2001f: 276). Bu nokta, Başbakan Rauf Bey (Orbay) ile İsmet Paşa arasında anlaşmazlığa sebep olmuştu. İsmet Paşa, Müttefiklerden diğer bazı konuların çözümünde buradaki fedakârlığın dikkate alınacağına dair söz almasının ve birçok konunun çözümünde yarar sağlayacağına olan inancının, bu çözüm şeklini kabul etmesinde etkili olduğunu, sonraları ifade etmiştir (Karacan, 1971: 439).

Tarafların anlaşmakta zorlandığı diğer bir konu ise yabancı yatırımcılar ve borçlar konusu olmuştur. Müttefikler adına Pelle ile İsmet Paşa, Osmanlı borçlarının faizlerinin ödeneceği para cinsi hakkında görüşmüşler, İsmet Paşa, altın cinsinden ödemeyi kabul edemeyeceğini, daha önce İttifak üyelerine (Sırp, Bulgar, Macar, Avusturya) gösterdikleri kolaylığı Türkiye'ye de tanımlarını istemiştir. Fransız francı ile ödeme kabul edildiği takdirde antlaşma kısa zamanda imzalanabilecektir. Konu, uzmanlar aracılığıyla, Fransa'da alacaklılar sendikası yetkilileriyle de görüşülmüştür (Karacan, 1971: 441). Türk tarafının görüşünde ısrar etmesi üzerine Fransız Pelle de Fransa'ya giderek alacaklılarla konuyu görüşmüş, ağırdan alınan bu süreç, İngiltere, İtalya ve Yunanistan'ı usandırma noktasına gelmişti. Görüşmelere devam eden İngiltere, Türkiye, İtalya ve Yunan heyetleri arasında hemen her konuda anlaşılmıştır. İsmet Paşa, 2 Temmuz'da, Müttefiklere bir nota vermiş ve barışı engelleyen faizlerin ödenmesi (kuponlar meselesi) konusunun halledilmesini istemiştir (Karacan, 1971: 589).

7 Temmuz'da başlayan görüşmelerde, kuponlar meselesinin antlaşmadan çıkarılması, İstanbul'un Müttefiklerce boşaltılması, işgal sırasında Müttefiklerce el konulan gemilerin geri verilmesi konuları görüşülmüş ve 17 Temmuz'da taraflar arasında uzlaşma sağlanmıştı. Kuponlar meselesi antlaşma dışında bırakılmış, gemilerin iadesi sağlanmıştı. Müttefikler, Boğazlarda her devlet adına 2 kruvazör bulundurma talebinden vazgeçmişlerdi. Boğazlar sözleşmesi yapıncaya kadar (1 Ocak 1924) toplamda 1 kruvazör ve 2 destroyer bulunduracaklardı. 17 Temmuz'un son toplantısında Montagna, 24 Temmuz Salı günü antlaşmanın imzalanacağını da ilan etmişti (Karacan, 1971: 621).

Lozan Antlaşması, imza töreni hazırlıklarının tamamlanması ile geçen bir haftanın sonrasında, Montagna'nın ifade ettiği 24 Temmuz Salı günü, Lozan Üniversitesi'nde imzalanmıştı. Lozan oteli ve Üniversite çevresine Türk ve Yunan bayrakları asılmış, imza törenini izlemek için büyük kalabalık toplanmıştı. İsviçre Federal Meclis başkanının yönettiği tören saat 15'te başlamış, ilk imzayı, Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği kalemlerle İsmet Paşa atmıştır (Karacan, 1971: 625-626). Türk basınında antlaşmanın Ankara'da 101 pare top atışıyla kutlanacağı, 25 Temmuz'un da "sulh bayramı" olarak kutlanacağı (Tuğluoğlu, 2013: 321) haberi yer almıştı. Antlaşma tek nüsha ve Fransızca olarak

düzenlenmiş, Fransa Cumhuriyeti Hükümeti arşivine konulmuştur. Fransa, imzacı devletlerden her birine doğruluğu onaylanmış bir örneğini verecektir (Meray, 2001h: 49).

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23 Ağustos 1923 tarihinde, “Lozan Sulh Muahedesinin Kabulüne Dair Kanunlar” başlığı altında gerekli yasal düzenlemeleri gerçekleştirerek (Düstur, 1931: 13 vd.), antlaşmayı onaylamıştır.

3-Lozan Antlaşması'nın Kapsamı

Lozan Antlaşması, 143 maddelik Barış Antlaşması metni (Meray, 2001g: 273-302), 17 belge ve mektuplardan oluşmuştur. Barış Antlaşması metninde, toprak değişimleri, sınırlar, vatandaşlık, Kapitülasyonların kaldırılması, azınlıkların korunması, Osmanlı Devlet Borçları, ilgili devlet vatandaşlarının hakları, yükümlülükleri, anlaşmazlıkların çözülmesi biçimi, Türkiye'nin katılacağı sözleşmeler, açılacak ulaşım yolları, sağlık işleri, savaş tutsakları, mezarlıklar gibi konular yer almış ve karara bağlanmıştır. Antlaşmada temel hükümlerle yer alan Boğazlar meselesi, Trakya sınırının çizilmesi, Karaağaç, Bozcaada ve İmroz adalarının Türkiye'ye verilmesi konuları hakkında ek antlaşmalar düzenlenmiştir (Meray, 2001h: 50-63). 30 Ocak 1923 tarihinde, Türkiye ile Yunanistan arasında Nüfus Mübadelesi hakkındaki sözleşme ve protokol, sivil ve savaş tutsakları konusundaki antlaşma da Lozan Barış Antlaşması içine konulmuştur (Soysal, 1989: 72; Meray, 2001h: 89).

Lozan Antlaşması'nın ilk 45 maddesi siyasi konuları karara bağlayan hükümlerdir. 2. ve 29. maddeler arasındaki maddeler toprak meselelerini, 30-36 arası maddeler de belirlenen yeni sınırlara göre vatandaşlık meselelerini düzenlemektedir. Bu çerçevede; Türkiye-Suriye sınırı, 20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız (Ankara) antlaşması ile belirlenen sınır olarak kabul edilmiş ve Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinde durum tescil edilmiştir. Türkiye-Irak sınırı, Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden itibaren Türkiye ile İngiltere arasında 9 ay içinde dostça bir çözüm yoluyla belirlenecektir. Taraflar bu sürede anlaşamazsa mesele Milletler Cemiyeti Meclisine götürülecek, bu süreçte taraflar mevcut duruma riayet edecek, mevcut durumu değiştirecek askeri ve başka bir girişimde bulunmayacaktır. Türkiye-Bulgaristan sınırı, Rezva'nın denize döküldüğü yerden Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan sınırlarının birleştiği noktada Meriç'e kadar mevcut durumuyla saptanmış, bu noktadan itibaren, Karaağaç ve Bosnaköy Türkiye'de kalacak şekilde, Ege denizine kadar, Meriç nehri Türkiye-Yunanistan sınırını oluşturacaktır. İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları Türkiye'ye verilmiş (Meray, 2001h: 114-115), antlaşmada aykırı bir hüküm bulunmadıkça Anadolu kıyısına 3 kilometreden daha yakın olan adaların Türk egemenliğinde olması kabul edilmiştir. Yunanistan, egemenliği altındaki Midilli, Sisam, Nikarya, Sakız adalarında askeri tesisler kuramayacak ve askeri amaçlı kullanamayacaktır. Türkiye, Rodos, Oniki ada ve Meis adası üzerinde İtalyan egemenliğini kabul etmiş, 18 Ekim 1912 tarihli Lozan Antlaşması'ndan doğan Libya üzerindeki haklarından da tümüyle vazgeçmiştir (Meray 2001h: 3-6).

Türkiye, Mısır ve Sudan üzerindeki bütün hak ve sıfatlarından, İngiltere'nin tek taraflı ilhak tarihi olan 5 Kasım 1914 tarihinden geçerli olmak üzere vazgeçmiştir. Kıbrıs için de aynı karar kabul edilmiştir (Meray, 2001h: 7). Lozan Antlaşması'nın imzalandığı sırada hala işgal altında olan İstanbul ile Karadeniz ve Çanakkale Boğazları bölgesinin boşaltılması ise 14 sayılı ek sözleşme (Meray, 2001h: 109-111) ile antlaşmanın TBMM tarafından onaylanması sürecine bağlanmıştır. Boşaltma işlemi 6 haftalık bir süre içinde tamamlanacaktır.

“Özel hükümler” başlığı ile adlandırılan grup içinde yer alan 23. Madde ile Boğazlardan serbest geçiş prensibi kabul edilmiş, 24. Madde ile Boğazlar Rejimi Sözleşmesi antlaşma içinde sayılmıştır. Bu sözleşmenin kapsamı ise şöylece düzenlenmiştir: Boğazlar teriminden kastedilen Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazı'ndan denizden ve havadan geçiş, gidiş-geliş serbestliği kabul

edilmiştir (Meray, 2001h: 52-59). Hastane gemileri, gezinti gemileri, balıkçı gemileriyle askeri olmayan uçakları da kapsamak üzere ticaret gemilerinin, barış zamanında, bayrağı ve yükü ne olursa olsun, uluslararası sağlık hükümlerine uymak şartıyla, hiçbir işlem olmaksızın (kılavuz, römorkör, fener vb. hizmetler dışında) hiçbir vergi ya da harç alınmaksızın, ayrıca Türkiye tarafından ayrıcalık tanınmış kurum ve işletmelerin haklarına zarar vermemek şartıyla, gündüz ve gece tam geçiş ve gidiş-geliş serbestliği kabul edilmiştir. Bu gemiler, Türk hükümetine adlarını, rotalarını, uyruklarını, tonajlarını bildireceklerdir. Kılavuz almak isteğe bağlıdır.

Savaş zamanında, Türkiye tarafsız ise aynı şartlar geçerli olacaktır. Savaş zamanında Türkiye savaştan bir devlet ise, tarafsız gemiler ve askeri olmayan tarafsız uçaklar için düşman yararına olmamak şartıyla geçiş serbest olacak. Türkiye bu gemileri ve uçakları denetleyebilecek ve arayabilecek. Gemi ve uçaklar Türkiye'nin bu konudaki taleplerini yerine getirecek. Türkiye düşman gemilerin Boğazları kullanmalarını önlemek için her türlü tedbiri almaya yetkili olacaktır.

Barış zamanında, yardımcı gemileri, asker taşıt gemilerini, uçak gemilerini ve askeri uçakları da kapsamak üzere, savaş gemileri, bayrak ne olursa olsun, hiçbir işlem, herhangi bir vergi veya harç olmaksızın gece ve gündüz geçebilir. Gececek bu gemiler, Karadeniz'de kıyısı olan devletlerden en güçlü donanması olan devletin, geçiş anında Karadeniz'de bulunan donanmasından daha büyük olamayacak. Bununla birlikte devletler, her zaman ve her durumda, Karadeniz'e her biri 10 bin tonu geçmeyen 3 gemiyi gönderebilecektir. Türkiye bu konuda bir sorumluluk almayacaktır. Boğazlardan Karadeniz'e geçirilecek deniz kuvveti hesaplamasında yalnız hizmetteki savaş gemileri esas alınacaktır.

Savaş zamanında Türkiye tarafsızsa, barış zamanındaki kurallar geçerli olacak, Savaştan tarafların gemileri Boğazlar bölgesinde yakalama, arama, denetleme yapamayacak ve düşmanca bir davranışta bulunmayacaklardır. Türkiye savaştan taraflar arasında olduğunda, tarafsız gemilerin geçiş serbestliğine zarar vermemek kaydıyla, düşman gemilerine ve uçaklarına her türlü tedbiri alabilecek ve uluslararası hukukun tanıdığı hükümleri uygulayabilecektir.

Türkiye ile barış durumunda olan devletlerin denizaltıları, Boğazlardan su üstünde geçebilecekler, Karadeniz'den veya Akdeniz'den gelen deniz kuvveti Türk yetkililere bildirilecektir. Savaş gemileri geçiş için makul süreyi aşamayacaklardır. Boğazlar üzerinden uçuş yapacak uçaklar için 15 kilometreye kadar bir şerit üstünde uçuş serbestliği, zorunlu iniş halinde, Türkiye'nin kıyılarına ve karasularına iniş serbestliği de verilmiştir.

Karantina ve sağlık tedbirleri uygulamaları Türkiye'nin yetkisinde olup, sözleşmede yer alan kurallar Boğazların sularına, kıyılarına, yakın olan adalara da uygulanacaktır. Çanakkale ve Karadeniz boğazları kıyılarında silahsız bölge oluşturulması da kabul edilmiştir.

Boğazlar rejiminin işleyişi, Türk temsilcinin başkanlığında, sözleşmeye imza atan Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti temsilcilerinden kurulacak uluslararası Boğazlar Komisyonu tarafından sağlanacaktır. Komisyon yetkilerini Boğazların suları üzerinde kullanacaktır. Amerika Birleşik Devletleri ile Karadeniz'e kıyısı olan devletler sözleşmeye katıldıkları takdirde komisyonda bir temsilci bulundurabileceklerdir. Boğazlar Komisyonu görevini Milletler Cemiyeti'nin himayesinde yapacak, Türkiye için Boğazlar rejimi dolayısıyla doğabilecek tehditlerin savuşturulmasında sözleşmede imzası bulunan devletler yardımcı olacaklardır.

25. ve 26. Maddeler, Türkiye'nin savaş sonrasında dost ve düşman devletler arasında imzalanan antlaşmaları ve eklerini kabul ettiğini düzenleyen maddelerdir. Türkiye, böylelikle bu devletlerin mevcut durumunu ve hukukunu tanımıştır. 27. Madde, Türkiye'nin antlaşmayı imzalayan devletler ile onların egemenliği veya himayesindeki ülkelerde ve Türkiye'den ayrılmış olan ülkelerin vatandaşları

üzerinde ne sebeple olursa olsun siyasi, yasama ya da yürütmeye ilişkin bir güç ya da yetki kullanamayacağı hakkındadır. Bu hükümden, Müslüman din adamlarının ruhani yetkileri saklı tutulmuştur. 28. Madde ile Kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Tarafların her biri, Türkiye’de Kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığını kabul etmişlerdir. 29 maddede, Fransız mandası altındaki Fas ve Tunus ile İtalyan mandası altındaki Libya’ların Türkiye’de, Fransız ve İtalyan vatandaşlarının haklarına sahip olduğunu, adı geçenlerin ticari ilişkiler bakımından durumunun da Türkiye ile Fransa arasında anlaşma ile belirleneceği hükmü düzenlenmiştir (Meray, 2001h: 8-9).

Lozan Antlaşması’nın 30-36. Maddeleri vatandaşlık konularını düzenlemiştir. Türkiye’den ayrılmış ülkelerde yerleşen Türk vatandaşları, ülkenin bırakıldığı devletin vatandaşı olacaklardır. Bunlardan 18 yaşını doldurmuş olanlar, antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren 2 yıl içinde Türk vatandaşlığına geçebileceklerdir. Antlaşma uyarınca Türkiye’den ayrılan bir ülke vatandaşı olan ancak burada azınlık durumunda bulunan 18 yaşını doldurmuş kişiler de ilgili devletin razı olması şartıyla başka bir devletin vatandaşlığına geçebilecektir. Bu kişiler 12 ay içinde vatandaşı olduğu ülkeye ikametini taşıyacak, taşınmaya kadar oturduğu ülkedeki mallarını elinde tutabilecek, taşınırken yanlarında götürdüğü taşınır vergi ve harçtan muaf tutulacaktır. Bu hükümler, 18 yaşını doldurmayan çocuklar için ana ve babalarının durumuna göre, evli kadınlar için de kocalarının durumuna göre uygulanacaktır. Antlaşmaya imza atan devletler, başkaca devletlerin vatandaşlık düzenlemelerine karışmayacaktır (Meray, 2001h: 9-10).

Antlaşmadaki 37-45 arasındaki maddeler, azınlıkların durumu ve korunmasıyla ilgili düzenlemeleri kapsamaktadır. Konuyla ilgili düzenlemelerin Türkiye tarafından her türlü yasa ve düzenlemenin üstünde sayılacağı 37. Madde hükmüne kabul edilmiştir. Bu düzenlemeler ise; Türk Hükümeti’nin, Türkiye’de oturan (Türk vatandaşı olan) herkesin din, soy, dil ayırmaksızın hayatlarını ve özgürlüklerini tam ve eksiksiz olarak sağlamayı, kamu düzenini bozmadan din, inanç ve ibadet özgürlüğünü sağlamayı, Müslüman olmayan azınlıkların milli savunma ve kamu düzenine zarar vermemek kaydıyla seyahat serbestliğini, Müslümanların yararlandıkları haklardan yararlanmalarının sağlanmasını, kanun önünde herkesin eşitliğini, herkesin özel ve ticari ilişkilerinde din, basın, yayın konularında ve açık toplantılarında dilediği dili kullanmasını, Türkçe konuşmayanlara mahkemelerde kolaylık sağlanmasını, Müslüman olmayan azınlıkların hukuk ve uygulamada Türk vatandaşlarının güvencelerinden faydalanmasını, giderlerini kendileri karşılamak kaydıyla hayır kurumları, dini ve sosyal kurumlar ve her türlü okullar, eğitim-öğretim kurumları kurmasını, yönetmesini, denetlemesini, buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dini ayinlerini yapabilmelerini sağlamayı garanti etmiştir. Müslüman olmayan Türk vatandaşı azınlıkların çoğunluk olarak yaşadığı il ve ilçelerde, çocukların ana dille eğitim yapabilmeleri için gerekli kolaylıklar sağlanacaktır. Bütçe ve harcamalarda pay sahibi olacaklardır. Türk Hükümeti, bunların aile ve kişisel durumlarıyla ilgili sorunlarını gelenek ve göreneklerine göre çözüme konusunda tedbir alacaktır. Azınlıklara ait kiliseler, havralar, mezarlıklar ve öteki din kurumlarını koruyacaktır. Anlaşmazlık halinde Türkiye ile Milletler Cemiyeti Meclisi, Avrupalı hukukçulardan bir “üst hakem” atayacaklardır. Türkiye bu hükümlerin Milletler Cemiyeti’nin güvencesi altında olduğunu kabul etmiş, Milletler Cemiyeti Meclisi’nin çoğunluğunca uygun bulunmadıkça hükümlerin değiştirilmeyeceği, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya’nın böyle bir durumu reddetmeyeceği kabul edilmiştir. Anlaşmazlık durumunda meselenin Milletlerarası Daimi Adalet Divanı’na götürülmesini ve Divanın kararının kesinliğini de Türkiye kabul etmiştir (Meray, 2001h: 11-13).

Bu bölümle ilgili 45. Madde; Türkiye’nin vatandaşı olan gayrimüslim azınlıklara tanıdığı bu hakların, Yunanistan tarafından kendi ülkesinde bulunan Müslüman azınlığa tanıdığına hükmetmiştir (Meray, 2001h: 13).

Konferansın uzamasına ve hatta kesintiye uğramasına sebep olan mali meseleler, antlaşma metninin hacim olarak ve madde sayısı olarak en ağırlıklı bölümünü oluşturmaktadır. “Bölüm III, Mali

Hükümler” başlığı altında, Osmanlı Devlet borçları, çeşitli hükümler, ekonomik hükümler, mallar, haklar ve çıkarlar, sigortalar, ödemeler ve süre aşımaları, Endüstri, edebiyat ve sanat yapıtları mülkiyeti, hakemlik, antlaşmalar konuları düzenlenmiştir.

Osmanlı devlet borçlarını (Düyun-u Umumiyye-i Osmaniye) ödeyecek olanlar, 46. maddede belirlenmiştir ve borçlar çizelge halinde sözleşmeye konulmuştur. Buna göre; borçlular Türkiye, Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı’dan toprak alan devletler, İtalya ve Yunanistan’a verilen Ege adaları, savaş sonrasında Osmanlı egemenliğinden çıkan Trakya toprakları ve antlaşmaya göre Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılmış Asya topraklarında kurulmuş olan devletler olarak belirlenmiş ve borçların antlaşmada belirtilen şartlara göre bunlar arasında bölüştürüleceği kararlaştırılmıştır (Meray, 2001h: 13-33). Antlaşmanın uygulanmasında taraflar arasında çıkabilecek anlaşmazlıkların çözümü için “Hakemlik Karma Mahkemesi” kurulması konusunda da anlaşılmıştır.

Hakemlik Karma Mahkemesi’nin kuruluşu ve çalışma sistemi ile ilgili konular, Antlaşmanın 92-98. Maddeleri ile belirlenmiştir. Türkiye ile Müttefik devletlerin her biri arasında, Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren 3 ay içinde kurulması kararlaştırılan mahkemeler, ikisi ilgili devletlerce atanan 3 üyeden oluşturulacaktır. Başkan, taraf devletlerin anlaşması ile belirlenecek, başkan seçiminde tarafların 2 ay içinde anlaşamaması durumunda, başkan Layeh Adalet Divanı tarafından, tarafsız ülke vatandaşları arasından seçilecektir. İlgili hükümetin üye atamaması durumunda, diğer devletin talebi üzerine, Milletler Cemiyeti meclisi bu atamayı yapacaktır. Mahkemenin toplanma yeri İstanbul olacaktır. Mahkemeler, Antlaşma uyarınca yetki alanlarındaki anlaşmazlık konuları hakkında karar verecekler, kararlar oy çokluğu ile alınacaktır (Meray, 2001h: 33-36). Taraflar, Hakemlik Karma Mahkemelerinin kararlarını kesin sayacak, kararların tebliğinden itibaren hiçbir itiraz yoluna gitmeksizin uygulamaya koyacaktır.

Ulaşım yolları ve Sağlık sorunları, Antlaşma metninin 4. Bölümü’nde düzenlenmiştir. Ulaşım yolları başlığı altında, demiryolları ve limanlar ile ilgili transit geçiş serbestliği rejimi düzenlenmiştir. Bu konuda Türkiye, 14 Nisan 1921 tarihinde düzenlenen Barselona “uluslararası yararı olan suyolları” rejimine uyacağını kabul etmiştir. Ayrıca 1890, 1893, 1895, 1898 ve 1906 tarihli demiryollarıyla yük taşımaya ilişkin sözleşmeler ve düzenlemeleri kabul etmiştir. Türkiye ile Romanya, Yunanistan ve Bulgaristan gibi komşuları arasındaki hatların işleyişi de detaylı olarak belirlenmiştir. Telgraf hatlarının devri ve kullanımı da bu başlık altında düzenlenmiştir (Meray, 2001h: 37-41). Görüldüğü gibi Boğazlar rejimi, ulaşım ve suyolları başlığından ayrı bir şekilde, tek başına düzenlenmiştir. Bu durumda Boğazların, bir geçiş yolu olmaktan öte bir anlam taşıdığı görülmektedir.

Uluslararası bir komisyon olarak çalışan İstanbul Yüksek Sağlık Meclisi kaldırılmış, Türkiye sınırlarının ve kıyılarının sağlık işlerinin düzenlenmesi Türkiye’ye bırakılmıştır. Türk ve yabancı uyruklular için aynı tarife uygulanması, İstanbul Yüksek Sağlık Meclisi’nin tasfiyesi bir komisyon tarafından gerçekleştirilecektir (Meray; 2001h: 41-42). Türkiye, bu teşkilatın lağvedilmesiyle açıkta kalan çalışanların kazanılmış haklarını karşılamayı ve hac organizasyonlarında ilgili devletlerle uyum içinde çalışmayı da kabul etmiştir.

Antlaşmanın 119-123. Maddeleri savaş esirleriyle ilgili düzenlemeleri kapsamaktadır. Taraflar, ellerinde kalmış savaş esirleriyle gözaltına alınmış sivilleri hemen serbest bırakacaklardır. Disiplin suçu işlemiş asker ve siviller de hemen serbest bırakılacaktır. Disiplin suçları dışında kalan olaylar yüzünden hüküm giymiş ya da yargı süreci devam edenler bırakılmayacaktır. Esirlerin mal ve eşyaları da geri verilecek, esirler için yapılan harcamalar için taraflar bir talepte bulunmayacaktır (Meray, 2001h: 42).

Antlaşmanın 124. Maddesi ve 136. Maddeye kadar devam eden maddeler, mezarlıklar konusunu düzenlemektedir. Antlaşmaya imza koyan tarafların her biri, 29 Ekim 1914(Osmanlı Devleti’nin savaşa

girişi) tarihinden bu yana savaşta ölmüş, yaralanmış, kaza, hastalık yüzünden ölmüş askerleri ve denizcileriyle, tutsaklıkta ölmüş asker ve sivillerin kendi yetkileri altındaki topraklardaki mezarlıklarına, mezarlarına ve kemiklerine, anıtlarına saygı gösterecekler ve bakımını sağlayacaklardır. 124. Maddede bu çerçeve çizilmiş, sonraki maddelerde tarafların her birisi ile Türkiye arasında konunun detayları düzenlenmiştir (Meray, 2001h: 43-46). Bu konuda, “Türkiye ile Romanya’nın özel bir anlaşma yapacakları” istisnası, düzenlemede yer almıştır. Mezarlıklar konusu üzerinde değerlendirme bölümünde yeniden durulacaktır.

Lozan Antlaşması’nın son 7 maddesi genel hükümler başlığı altında geçmekle 137. Madde; tarafların mutabık kaldığı kararlar dışında, İtilaf Devletlerinin Mondros Mütarekesi sonrasında, İstanbul’da Türk vatandaşı ya da yabancı uyruklularla ilgili yaptıkları işlerden sorumlu tutulmaması ile ilgilidir. 138. Madde ise genel affa ilişkin bildiriye ihlal etmemek şartıyla yine 30 Ekim 1918 tarihinden antlaşmanın yürürlüğe girmesine kadarki sürede işgalci devletlerin yargı hükümlerinin geçerli olmasına, ancak askeri mahkeme ya da polis mahkemesince verilen kararlardan zarar doğmuşsa konunun Hakemlik Karma Mahkemesine götürülmesine hükmetmektedir. 139. Madde, Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılan devletler ile Türkiye arasındaki nüfus, vakıf vs. ait karşılıklı arşiv ve belge kayıtlarının değişimi, bu belgelerin temini masraflarının karşılanması konularını düzenlemiştir (Meray, 2001h: 47). Bu durumun, 1912 yılından önce Yunanistan’a geçen Osmanlı mülkü için de geçerli olduğu ayrıca not edilmiştir.

Antlaşmaya imza atan devletler ile Türkiye arasındaki deniz ganimetleri ile ilgili konu 140. Madde ile düzenlenmiştir. Mondros Mütarekesi tarihinden itibaren ele geçirilen deniz ganimetleri hakkında kimse bir talepte bulunmayacaktır. Özel kişilerle ilgili talepler bu uygulamanın dışında bırakılmıştır. Mütareke sonrası karşılıklı el konulmuş olan Türk ve Yunan gemileri geri verilecektir. Savaş sırasında Almanya ve Almanya ile birlikte savaşan devletlere karşı da Türkiye sorumsuz olacağı 141. Madde ile düzenlenmiştir. 142. Madde, Türk-Yunan nüfus mübadelesini sonuca bağlamıştır ve iki devlet arasında imzalanan 30 Ocak 1923 tarihli sözleşme antlaşma hükmüne alınmıştır. Antlaşmanın, imzalanması, yürürlük kazanması, eklerinin, senetlerinin imzalanması, nerede nasıl saklanacağı gibi teknik konular da (Meray, 2001h: 48-49) 143. ve son maddede düzenlenmiştir.

4-Lozan Antlaşması Üzerine Yaklaşımlar

Lozan Antlaşması, birçok konuda Misakımillî ile örtüşen sonuçlar sağlamışken bazı konularda da Misakımillî hedeflerinin gerisinde kalmıştır. Misakımillî hedeflerine ulaşamayan bazı konularda da daha sonraki yıllarda Misakımillî hedeflerine ulaşılmıştır. Misakımillî neden bir ölçüt olarak alınmaktadır? Misakımillî, dağılmakta ve yağmalanmakta olan Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasından, Türk milleti için talep edilen toprakların sınırlarının, Türk milletinin asgari hukukunun karşılığı ve milletin iradesinin ifadesidir. Osmanlı İmparatorluğu’ndan milli Türk devletine geçişi simgelemektedir. Millî Mücadele’nin hedefini ve asgari uzlaşma şartlarını gündeme getirmiştir. Lozan Antlaşması, Türk devletinin tescili demek olduğuna göre, Misakımillî ölçütlerinde değerlendirilmesi kaçınılmaz olarak gündeme gelmektedir. Bu yaklaşım doğru bir yaklaşım olmakla birlikte, eksik olan, Misakımillî hedeflerinin Milli Mücadele süreci ile sınırlı hedefler olmadığı gözden kaçırılmasıdır.

Türk milletinin üzerine yemin ettiği, temel haklarının çerçevesini oluşturan bu hedefler, yeminin yerini bulması süreciyle ilişkilendirilmelidir. Türk milletinin üzerine ant içtiği milli çıkarları olarak zaman, zemin ve şartların uygunluğu ölçüsünde, herhangi bir takvim ve saate bağlı olmaksızın gerçekleştirilmesi esası dikkate alınmalıdır. Lozan Antlaşması’nın imzalanmasından 16 yıl sonra (1939) Hatay’ın Türkiye’ye katılması, Montrö Boğazlar Sözleşmesi (1936) ile Boğazlar üzerinde Türk egemenliğinin tam olarak sağlanması bu çerçevede değerlendirilebilir. Dönem itibarıyla ilgili metinde söz konusu edilmemiş olmakla birlikte, Kıbrıs Türklüğünün aldığı mesafe de bu paralelde zikredilebilir.

Lozan Antlaşması'nın başarısızlığı üzerine yapılan değerlendirmelerde öne çıkarılan konulardan birisi sınırlar ve toprak kayıpları meselesidir. Bu çevrelerde, Lozan Antlaşması ile vatan topraklarının kurtarılamaması ve kurtarılamayan Türk-İslam coğrafyaları üzerinden gündeme getirilir. Osmanlı'nın imparatorluk iddiasının devam etmekte olduğu gibi bir yaklaşım, bazen bir temenni olarak, bu değerlendirmelerde etkili olmaktadır. Halbuki Osmanlı Devleti'nin yenilmesi, O'nun tasfiye edilmesine yönelik planların gerçekleştirilmesine bahane edilmiş, bu planların uygulanmasına karşı Türk milleti, hukukunu korumak için mücadele azmini göstermiştir. Bu paralelde daha gerçekçi bir yaklaşımla, Osmanlı imparatorluk iddialarını terk etmiştir. Misakımilli de milli iradenin bu talebinin ifadesi olmuştur. Doğal olarak Misakımilli, Osmanlı imparatorluk topraklarını kurtarma hedefinin değil, tasfiye edilen İmparatorluğun yerine bina edilecek milli Türk devleti için gerçekçi bir amacın ifadesi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nu ihya etmek konusunda gücü olmadığı gibi böyle bir amacı da yoktur.

Mısır, Sudan, Kıbrıs, Hatay, Adalar, Batum, Batı Trakya, Musul bölgelerinin isteyerek terk edildiği imasıyla, Lozan Antlaşması'nın başarısızlığı dile getirilirken, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı öncesi (1914) sınırları esas alınmaktadır. Birinci Dünya Savaşı yaşanmamış, Osmanlı Devleti yenilmemiş, Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması hiç gündeme gelmemiş gibi bir algıdan hareket edilmektedir. Bu topraklardan Adalar, Mısır, Kıbrıs, Batı Trakya ve hatta Batum'un 1914 yılından önce fiilen Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış olduğu dikkatlerden kaçırılmaktadır. Millî Mücadele sürecinde kurtarılan, Lozan Antlaşması ile tescil edilen Türk vatanının bile Sevr Antlaşması ile paylaşıldığı görmezden gelinmektedir. Hatta Lozan Antlaşması'na, Sevr açısından bakılmasının (Göleç, 2013: 41) doğru olmadığı ileri sürülmekte, imza edenler, mazlum ve mağdur olarak görülebilmektedir.

“30 Ekim 1918 tarihinde işgal altında olmayan topraklar” ifadesi ölçü alındığında Batum, Hatay ve Musul, Lozan'da tutturulamayan Misakımilli hedefleri olmuştur (Gürer, 2013: 60). Bu paralelde, söz konusu coğrafyalar için makul yaklaşım, kaybedildikleri değil, kurtarılamadıkları olmalıdır. Kaldı ki, Lozan Antlaşması'nın 16. Maddesi Kıbrıs, Musul, Irak'ın kuzeyi ile ilgili tasarruflarda Türkiye'ye söz hakkı tanımaktadır (Meray, 2001h: 7; Yayıncı, 2021: 1). 12 Ada, 1911 yılında İtalya'ya bırakılmış, diğer Ege adaları da 1912 Balkan Savaşı'nda Yunanistan tarafından işgal edilmiştir. Osmanlı Devleti, 30 Mayıs 1913 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması ile de Ege Adalarının geleceğine dair kararı büyük devletlere bırakmış ve adalar üzerindeki egemenliğini kaybetmiştir. 14 Kasım 1913 tarihli Atina Antlaşması ile de Meis dışındaki 12 ada İtalya'ya, Gökçeada ve Bozcaada hariç diğer adalar da Yunanistan'a bırakılmıştır. Lozan'da Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan adası Türkiye'ye bırakılmıştır (İnce, 2013: 105-110). Diğer adaların askeri amaçlı kullanılmaması konusu kayda geçirilmiştir.

Toprak konusuyla ilgili başka bir kurgu da, Çanakkale'deki yabancı mezarlıklar konusu olarak gündeme getirilmektedir. Sevr Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin geriye kalan sınırları içinde ve savaş alanında can veren, yara, kaza ya da hastalık sonucu vefat eden askerlerin mezarlarının bulunduğu bölgenin tekeli mülkiyeti İtilaf hükûmetlerine geçmişti. Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasıyla birlikte Sevr'in hükümsüz kalması üzerine mezarlıklar konusu Lozan Barış Görüşmeleri sürecinde de gündeme gelmiştir. (Bozkurt, 2012: 59). İddiaya göre; Lozan Antlaşması'nın 128-137. maddeleriyle düzenlenen İtalya, Fransa ve İngiltere'nin kendi askerlerinin gömülü bulunduğu mezarlıklar üzerindeki tasarruf haklarından başka, İngiltere'nin mezar bulunmayan arazileri de kapsayan Arıburnu'nda toprak sahibi olduğu ileri sürülmekte, Lozan Antlaşması, “bir zafermiş gibi gösterilmekle” eleştirilmekte, Arıburnu'nun resmen İngiliz toprağı olduğuna hükmedilmektedir.

Antlaşmanın ilgili maddeleriyle (128-137), bu ülkelere orada ölen vatandaşları için mezarlıklar ayrıldığı doğrudur. Mezarlıklar için ayrılan bölgelerde Türk devletinin hiçbir askeri ya da ticari faaliyet yürütemeyeceği, sadece denetleme hakkına sahip olduğu, arazide bekçiler dışında asker bulunamayacağı, bekçi konutları dışında hiçbir yapının inşa edilemeyeceği, ziyaretçiler için Türkiye'nin zorluk göstermeyeceği gibi kayıtların olduğu da doğrudur. Bununla birlikte, bu topraklarda karşı taraflar

da askeri veya ticari faaliyetlerde bulunamayacaklardır. Türkiye onların faaliyetlerini denetleyecektir (Düstur, 1931: 116-124; Meray, 2001h: 44-46). Arıburnu'nda da Anzakların mezarlarının bulunduğu bölge İngiltere'ye verilmiştir (Meray, Olcay, 1977: 110-112). Burada söz konusu olan durum, Çanakkale savaşları sırasında bütün tarafların hayatını kaybedenleri için mezarlıklar oluşturulması, bunların bakım, onarım, düzenleme ve güvenlik gibi ihtiyaçlarının bir sisteme bağlanmasıdır.

Bu konuda yapılan düzenlemelerle, ilgili devletlere ilgili toprak parçalarının mülkiyet hakkı verilmemiş ve sadece antlaşmada yazılı amaçlar için, mezarlık ve arsa olarak kullanılmasına izin verilmiştir. Türk Heyeti'nin itirazı göz önünde bulundurularak, karşılıklı hakları koruma prensibine dayalı olarak, Lozan Antlaşması'nın 136. Maddesi, Türkiye'ye de aynı haklardan yararlanma hakkını vermiştir. Böylelikle, Türkiye topraklarındaki ilgili mezarlıklara dair sunulan hakların aynısı, kaybettiği topraklar üzerindeki askerlere, siyasi tutuklulara ve savaş tutsaklarına ait mezarlıklar ve anıtlar için Türkiye'ye de tanınmıştır (Meray, 2001h: 46). Sınırlarımız dışındaki şehitliklerimiz ve şehitlerimizin mezarları ve anıtları üzerindeki haklarımız güvence altına alınmıştır.

Kaldı ki, bu alanlarda bugüne kadar keyfiyete dayalı uygulamalar olduğuna şahit olunmadığı gibi, Türkiye'nin egemenlik haklarını kullanmasına engel olacak bir olay yaşanmamıştır. Bu durumun, Lozan Antlaşması ile Çanakkale'de yabancılara toprak verilmesi olarak değerlendirilmesi ve bilerek durumun kamuoyundan saklandığı yönünde propagandalara malzeme edilmesi, cehaletten kaynaklanmıyorsa, Cumhuriyet ile ilgili ideolojik hazımsızlıklara dayanmaktadır. Bu yaklaşım ve Lozan'da hilafetin kaldırılmasının pazarlık konusu edildiği iddiası genel olarak İslamcı-Hilafetçi çevreler tarafından dillendirilmekte olup konuya duygusal ve ideolojik yaklaşımları kanaatini güçlendirmektedir.

Laik Cumhuriyet, Atatürk ve Lozan hakkındaki kara propagandalara malzeme yapılan konulardan birisi de halifelik meselesidir. Güya, Atatürk ve arkadaşları, İngiltere ile halifeliği kaldırmak karşılığında anlaşmıştır. İngiltere, Mustafa Kemal Paşa ve Kurtuluş Savaşı'na bunun için yol vermiştir. İddia sahiplerine göre, Lozan Konferansı sırasında da bu ilişki sürmüş, Türkiye'nin Lozan'da elde ettiği sonuç bu ilişkiye dayandırılmıştır. Gerçek şudur ki; Lozan Konferansı sürecinde, halifelik konusunu gündeme getirmek isteyen, Türkiye'nin saltanatı kaldırdığı gibi hilafeti de kaldıracağını düşünen ve bunun sömürgesi altında bulunan İslam toplumlarını ayaklandıracığından korkan İngiltere olmuştur (Karagedikli, 2013: 34). Yani İngiltere, iddia edilenin aksine hilafetin yaşamasını istemiştir. İsmet Paşa ise konunun Türkiye'nin iç meselesi olduğunu söyleyerek konunun gündeme getirilmesini engellemiştir. Lozan Konferansı sırasında halifeliğin gizli görüşmelere konu edildiğine dair ise ilgili-İlgisiz tarafların beyanı ya da herhangi bir kaydı, bugüne kadar ortaya konulmuş değildir. Mesele, "fısıltı gazetesinin" gündemini oluşturmaktan öte bir ciddiyete sahip değildir.

Lozan Antlaşması üzerinden oluşturulan gündem konularından bir tanesi de Antlaşma'nın geçerlilik süresi ile ilgilidir ve bu sürenin 100 yıl olduğu dillendirilmektedir. Lozan Antlaşması'nın metninde, eklerinde, ilgili mektuplarda, Antlaşma için süre belirleyen bir madde yoktur. Yenileme, gözden geçirme gibi bir kayıt da yoktur. Türkiye dışında İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Romanya'nın imzalamış olduğu bu uluslararası antlaşmada böyle bir maddenin olması ve sadece "Türk yetkili makamlarının saklamak istemesiyle", bugünlere kadar gizli kaldığını kabul eden yaklaşım, akla ziyan bir durumun karşılığı olsa gerektir. Önceleri atıf yapılan 2023 yılına ulaştığımız günlerde ise bu söylemler gündemden kaldırılmıştır. Lozan Antlaşması'nın gizli bir maddesi ve açıklanması süreye bağlanmış gizli maddesi de yoktur. Antlaşmanın son maddesi (100 yıllık süreyi bu maddeye atfedenler bile olmaktadır), imzalanan ve onanan belgenin Fransız arşivinde saklanacağına, doğruluğu onaylanmış nüshaların taraflara verileceğine hükmetmiştir (Meray, 2001h:48-49). Dolayısıyla Türkiye için özel ve gizli maddeleri içeren ayrı bir antlaşma metni olmadığı gibi farklı veyahut gizli maddelerinin bulunması da mümkün değildir. Antlaşmanın Fransızca orijinal belgesine,

Türkçe çevirisi ile aynı sayfada olarak, Türk Tarih Kurumu'nun internet sayfasından ulaşmak mümkündür.

Lozan Antlaşması ve ilgili şahsiyetler üzerinden yürütülen kara propaganda, Türk heyetinin Uşi sarayında konaklamasını lüks sayarak kınamakta, Hahambaşı Haim Naum Efendi üzerinden İngilizlerle pazarlık edilerek çıkarlarımızın feda edildiğine yönelik hezeyanlarda bulunmaktadır. Türk heyetinin bir yerde konaklaması gerekmektedir ve devletin bilgisi, maliye bakanlığının ayırdığı ödenek çerçevesinde Uşi Sarayında konaklanmış olmasının kusur sayılmasına mantıklı gerekçe bulmak zor görünüyor. Hayim Naum Efendi ise Lozan'a giden resmi görevliler arasındadır. Mühendislik Yüksekokulu Fransızca öğretmenidir. Fransızca bilmesi tercih sebebi sayılmış, Lozan'da uzun süre de kalmamıştır. Türkiye yanlısı sermaye gruplarının ticari tekliflerini incelemek ve ilgililerle görüşmek üzere özel bir görevle İngiltere'ye gönderilmiştir (Karagedikli, 2013: 72). Bu sırada hahambaşı da olmayan Naum Efendi, General Townsend'ın yeğeni Kont de Forsvil ile görüşmüş, Bitlis ve Van gaz imtiyazı için anlaşmıştır. Faaliyetleri devletin bilgisi ve izni dâhilinde gerçekleşmiştir.

Türkiye'de, Lozan Antlaşması'ndan tatmin olmayan kesimlerin (Boğazlar ve bazı toprak kayıpları bakımından haklı da olarak) tavrına benzer tavırlar, Antlaşmaya taraf olan diğer devletlerin kamuoyunda da görülmüştür. Türkiye'de en çok İngiliz taleplerine direnilemediği, İngiltere'nin çıkarlarına hizmet eden şartların kabul edildiği yönünde eleştiriler yapılırken, İngilizler tarafından da bazı konularda İngiliz çıkarlarının korunamadığı, Türklere taviz verildiği yönünde eleştirilmiştir (Şentürk, 2018: 48). Konferans sırasında, Antlaşma'nın imzalanması ve onaylanıp yürürlüğe girme sürecinde, İngiliz parlamentosunda Boğazlar, Kapitülasyonlar ve azınlıklar konularında İngiltere'nin başarısız olduğu üzerine tartışmalar yapılmış, Antlaşma'nın onaylanması ve yürürlüğe girmesi geciktirilmeye çalışılmıştır. Bu tartışmalardan da görülebileceği gibi Lozan Antlaşması, İngiliz bakış açısından da Türkiye yararına bir antlaşma olarak görülmüş, İngilizlerin keyfiyetine göre bir antlaşma olmamıştır.

2 Ağustos 1923 tarihinde, Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada Yüzbaşı Benn; Birinci Dünya Savaşı'nın amacının, Osmanlı idaresindeki halkların kurtarılması, Türklerin de Avrupa'dan atılması olduğunu, ancak bunun başarılmadığını ve İngiliz çıkarlarının zarar gördüğünü ifade etmişti. Boğazların serbestliğinin Rusya'nın yayılmasına olumlu şartlar sağladığını, Antlaşmada Ermenilerden bahsedilmediğini, İngiltere'nin Yunanlıları ve Ermenileri çıkarları için kullandığını, "Türk zaferinin" Lloyd George ve Lord Curzon'un eseri olduğunu söylemiş, mübadeleyi de eleştirmişti (Çufalı, 2000: 589). Benn'e cevap veren İngiltere Dışişleri Bakan Yardımcısı Ronald John McNeill de antlaşmanın istenildiği ölçüde tatmin edici olmadığını kabul etmişti. McNeill'e göre; Türk zaferi görmezden gelinemezdi ve Müttefikler arasındaki rekabet de bu sonuçta etkili olmuştu. Ermeni yurdu konusunda verilen söz yerine getirilememekle beraber, azınlık hakları garanti edilmişti. Lorlar Kamarası'nda konuşan Lord Curzon İse; Türk baş delegesinin kararlı tutumu karşısında Ermeni, Rum, Suriye Hıristiyanları ve diğer azınlıklar hakkında fazla bir şey alamadıklarını (Şentürk, 2018: 54, 57) kabul etmiştir.

Boğazlar meselesi Lorlar Kamarası'nda da tartışılmış, konuyu gündeme getiren, Benn'in Türk zaferinden sorumlu tuttuğu Lloyd George olmuştur. Lloyd George, 9 Nisan 1924 tarihinde yaptığı konuşmada; Boğazlar rejimini eleştirmişti. "Askerden arındırılmış bölge" uygulamasının İngiliz çıkarları için yetersiz, hatta bir anlam ifade etmediğini (Goeben ve Braslau gemileri olayına atıf yaparak) ifade etmişti. İngiliz askerlerinin bölgeyi terk etmesinden rahatsız olduğunu ve Lozan Antlaşması'nın İngiltere adına kötü bir antlaşma olduğunu (Şentürk, 2018: 55) söylemiştir. Konuyla ilgili olarak söz alan J. Kenworthy, James Ramsay McDonald, Major Sir A. John Sinclair, Sir Edward Grigg, gibi isimler de özellikle Boğazlar konusunda İngiliz yetkililerin başarısızlığını dillendirmişlerdir. Sinclair; Çanakkale savaşına atıf yaparak, Boğazlar Komisyonu'nun ağır taahhüt altında hiçbir şey olduğunu, Büyük Britanya'nın çıkarlarına ve barışına aykırı olduğu için duruma karşı çıktığını (Şentürk, 2018: 57)

belirtmiştir. Lloyd George daha da ileri giderek, Lozan Antlaşması'nın bir barış antlaşması olmadığını iddia ettiği konuşmasında; Musul meselesinin sonraya bırakılmasından rahatsız olduğunu belirtmiştir. Hıristiyan azınlıkların yeterince korunamadığını belirtmiş, Lozan Antlaşması'nı korkakça yapılmış bir felaket antlaşması olarak değerlendirmiştir. Lloyd sözlerini, "Bu antlaşmanın İngiliz diplomasisi için karanlık bir sayfa olduğunu düşünüyor ve utanç duyuyorum" (House of Commons, 9 Nisan 1924: 498-539 ve Şentürk, 2018: 59) ifadesiyle bitirmiştir.

İngiliz Avam Kamarası ve Lorlar Kamarası'nda Kapitülasyonlar, Türkiye'nin savaş öncesinde bedelini ödediği ancak İngiltere tarafından el konulan iki gemi ve Şili'den satın aldığı bir gemiyle ilgili olarak antlaşmanın Türkiye'ye bir hak doğurup doğurmayacağı konusunu, antlaşmadaki bununla ilgili sakıncaları dile getirerek de hükümeti eleştirmişlerdir. İngiltere'nin sömürgelerinin Sevr ve San Remo gibi savaşı bitiren antlaşmalarda yer almasına rağmen Lozan'da olmayışları da, İngiltere açısından antlaşmaya muhalif yaklaşımların konusu olmuştur.

Sonuç

Lozan Antlaşması'na giden süreç, bir bakıma Amasya Tamimi ile başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı, eski dünya düzenini yıkarken, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ni de tasfiye etmiştir. Amasya Tamimi ile vücut bulan milletin bağımsızlığı ve egemenliği esasına dayalı, tam bağımsız Türk devleti ülküsü, Millî Mücadele sürecinde gerçekleşmiş, Lozan Antlaşması ile uluslararası boyutta tescil edilmiştir. Lozan Antlaşması, çok taraflı ve çok yönlü ve barış sağlayan bir antlaşma olmuştur. Bu itibarla Lozan Antlaşması, Osmanlı Devleti'ni Müttefiklerin sömürgesi haline getiren Sevr Antlaşması ve bu dayatmaya itiraz ederek hukuku için mücadele azmini gösteren Türk milletinin, hukukunun asgari çerçevesini belirttiği Misakımilli ile birlikte değerlendirilmelidir. Lozan Konferansı'na katılacak olan İsmet Paşa başkanlığındaki heyete, TBMM tarafından Misakımilli çerçevesini kapsayan bir talimatname de verilmiştir. Bu talimatname de Lozan Antlaşması'nın kazanımlarının belirlenmesi açısından karşılaştırmalı değerlendirmeye dâhil edilerek, Millî Mücadele sürecinde ödenen bedelin karşılığının alınıp alınmadığı, Lozan Antlaşması'nın askeri zaferin karşılığı olup olmadığı, başarılı ya da başarısız olduğu sorularının, hakkaniyete dayanan cevaplarını bulmak mümkün olacaktır.

Sevr Antlaşması ile Orta Anadolu'da silahsızlandırılmış küçük bir bölge Türklere bırakılmıştı. Bu bölge dışındaki elde kalan Osmanlı topraklarının Müttefikler arasında paylaşılması, Doğu Anadolu'da Ermenistan, Irak-Suriye-Türkiye arasında Kürdistan kurulması kararlaştırılmıştı. Osmanlı ekonomisini İngiltere, Fransa ve İtalya'nın oluşturacağı mali komisyon yönetecekti. Kapitülasyonlardan bütün devletlerin yararlanması, azınlık haklarında serbestlik, Türk topraklarında serbest seyahat etmek, kazı ve araştırma hakkı tanımak gibi yükümlülükler getirilmişti. Lozan Antlaşması ile bu hükümler kaldırılmış, Misakımilli sınırları içinde bağımsız Türk devleti kabul edilmiştir.

Lozan Antlaşması'nın Türk milleti için hayırhah bir antlaşma olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Misakımilli hedefleri ve Türkiye'nin çıkarları bakımından başarısız kalınan konuların olduğu da bir gerçektir. Bu durumun izahı ise güç ve imkânlar dikkate alınarak yapılmalıdır. Lozan Konferansı'nın konusu salt Millî Mücadele sürecinde kazanılan askeri başarıların ve yine bu süreçte Ankara merkezli olarak yeniden yapılanan Türk devletinin tescili meselesi olmamıştır. Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi ve tarihi süreciyle ilgili pek çok mesele de Lozan Antlaşması'nın gündeminde yer almıştır. Bu durum olayları karmaşıklştırmış, yeni Türk yönetimini, kendisi dışında gelişmiş bazı fiili durumların çözümü ve karara bağlanması ile karşı karşıya getirmiştir. Burada Türkiye'nin ve doğal olarak Türk heyetinin hassasiyeti, Türkiye'yi diğer devletlerle eşit haklara sahip bir devlet olarak kabul ettirmek olmuştur.

Yeni Türk devleti ulus devlet olarak bina edilirken, Osmanlı'nın mirasına talip olmak gibi bir hedef konulmamış, tam bağımsız, çağdaş ve laik bir hedefe odaklanılmıştır. Ne var ki, bu konuda toplum tam

bir mutabakat içinde değildir. Lozan ile ilgili tartışmaların, olumlu-olumsuz görüşlerin çatışmaları da bu konudaki farklı yaklaşımlardan doğmaktadır. İmparatorluk mirası olan toplum içindeki Osmanlıcı, İslamcı, saltanatçı ve hilafetçi kesimlerden sonucu tatmin edici bulmayanlar olduğu gibi, Lozan Antlaşması'na temelden karşı çıkan, "hezimet" olarak değerlendirenler de bulunmaktadır. Yönetimi temsil edenlerin, Lozan'ı kurucu ideolojinin bir parçası olarak, algı oluşturma çabalarına yönelik olarak çokça vurgulamasının, muhalif kesimleri siyaseten eksik aramaya ittiği de söylenebilir. Bu yönüyle mesele, herhangi bir konuya farklı bakış açılarıyla bakmanın doğallığı dışına çıkarak, ideolojik yaklaşımlara ve günlük siyasete malzeme yapılabilir. Geçmişe öykünen, Cumhuriyet ilkelerini, özellikle de laik sistemi kabullenemeyenlerin kara propagandalarına araç edilmektedir. Lozan Antlaşması'nın başarısızlığının vurgulanması ve itibarsızlaştırmaya yönelik söylem ve iddiaların devam ediyor olması ise Türkiye'nin istenen toplumsal dönüşümü sağlayamadığını göstermektedir.

Lozan 100 yıl önce imzalanmış, yeni Türk devletinin kurulmasını sağlayan, Türkiye'nin muhataplarına denk ve eşit haklara sahip olduğunu kabul ettirdiği, dünya devletleri arasında hür ve bağımsız konumunu kazandırdığı antlaşmadır. Daha devletin adı konmamışken, uluslararası tanınırlığının ve bağımsızlığının kabul edilmesini sağlamıştır. Osmanlı mirası problemleri çözmüş, Osmanlı'dan intisap eden imtiyazları kaldırmış ve Türkiye'nin temiz bir sayfa açmasını sağlayan antlaşma olmuştur. Bütün bu kazanımlar yanında, dönemin şartlarından doğan zorunluluklar, Türkiye'nin imkânlarının yetersizliğinden kaynaklanan sebepler, diplomasinin uzlaşma prensibi gereğince, Misakımilli hedefleri ve milli çıkarlar ile uyuşmayan tavizlerin verildiği de bir gerçektir. Konuyla ilgili bilimsel ve adil hükümler verebilmek, taleplerin şartlar ve imkânlarla ne kadar örtüştüğünün göz önüne alınmasıyla mümkün olacaktır. Süreli veya süresiz antlaşmalarla elde edilen hukukun korunması ise hak sahibinin gücü ve kararlılığı ile ilgili bir durumdur.

Kaynakça

- ABADAN, Y. (1938) "Harp Sonu Muahedelerine Nazaran Lozan'ın Hususiyetleri", *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 4/15, (401-415).
- AÇIKSES, E., DOĞANAY, R.(2010), *Amerika'nın Yüz Yıllık Ortadoğu Hayali Chester Projesi*, Elazığ.
- APAYDIN, C.(2018), "Lozan Barış Konferansı Sürecinde İtalyanların Müzakerelere Yaklaşımı", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 17/ 33, (147-174).
- ARMAOĞLU, F.(1991), "Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika", *Bellekten*, C.LV/213. (483-528).
- ATATÜRK'ÜN MİLLİ DIŞ POLİTİKASI 1919-1923 (1981), Ankara, Belge No: 80.
- BİLSEL, M. C.(1933), *Lozan II*, İstanbul.
- BOZKURT, A. (2012), "Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf Blokuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XXVI, (57-101).
- DAVİSON, R. H. (1953), "Turkish diplomacy from Mudros to Lausanne", *The Diplomats; 1919-1939*, Princeton University Press. New Jersey.
- DÜSTUR (1931), III. Tertip, V, İstanbul.
- GOLOĞLU, M.(1971), *Türkiye Cumhuriyeti, 1923, Milli Mücadele, V*. Ankara.
- GÖLEÇ, M. (2013), "Sevr'in Aynasından Bakmak: Türk İnkılabının Kurucu İdeolojik Metinlerinde Lozan Söylemi", *History Studies*, 5/4, (39-53)
- GÖNLÜBOL M., SAR C. (1997), *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara.

House of Commons, 9 Nisan 1924.

İNCE, F. “Lozan Antlaşması ve Ege Adaları”, *Atatürk Yolu*, 53, (101-128).

İNÖNÜ, İ. (1996), *İsmet İnönü'nün Hatıraları ve Lozan Antlaşması I-II*, İstanbul.

KARACAN, A. N. (1971), *Lozan*, Milliyet Yayınları, İstanbul.

KARAGEDİKLİ G. (2013), 90 Soruda Lozan Barış Antlaşması, Bilgi Yayınevi.

MERAY, S. L. (2001a), *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, 1, YKY, İstanbul.

MERAY, S. L. (2001b), *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, 2, YKY, İstanbul.

MERAY, S. L. (2001c), *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, 3, YKY, İstanbul.

MERAY, S. L. (2001d), *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, 4, YKY, İstanbul.

MERAY, S. L. (2001e), *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, 5, YKY, İstanbul.

MERAY, S. L. (2001f), *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, 6, YKY, İstanbul.

MERAY, S. L. (2001g), *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, 7, YKY, İstanbul.

MERAY, S. L. (2001h), *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, 8, YKY, İstanbul.

MERAY, S. L., OLCAY, O. (1977), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, Ankara.

ÖKE M. K. (1984), *İngiliz Belgelerinde Lozan Barış Konferansı (1922-1923)*, II, İstanbul.

ÖKE M. K. (1987), *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, İstanbul.

SONYEL, S. (1998), *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, TTK Yay. Ankara.

ÖKE M. K. (1991), *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II, Ankara.

OYSAL İ. (1989), *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, I. Ankara.

ŞENTÜRK, A. (2018), “Lozan Antlaşması Hakkında İngiliz Parlamentosunda Yaşanan Tartışmalar Üzerine Bir Değerlendirme (24 Temmuz 1923 Sonrası)”, *Researcher: Social Science Studies*, 6/4, (48-68).

ŞİMŞİR, B. N. (2012), *Lozan Günlüğü, Lozan barış Konferansı ve Barış Antlaşması Sürecinin Belgesel Kronolojisi 1922-1923*, Ankara.

TBMM Gizli Zabıt Ceridesi (1985), III, Ankara.

TUĞLUOĞLU, . (2013), “Ali Naci Karacan'ın Gözüyle Lozan Konferansı ve İsmet Paşa”, *Atatürk Yolu*, Lozan Antlaşması Özel Sayısı, 53, (285-328).

TUNÇ, T. (2023), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Gizemli Arka Planı*, Ankara.

YAYCI, C. (2021), “Kıbrıs'ta kilit Lozan'ın 16. Maddesidir.” *Aydınlık*, 25 Ekim.

70. YILDÖNÜMÜNDE LOZAN (1973), Kültür Bakanlığı, Ankara.